

valóság

A TARTALOMBÓL

Aczél György:
Tudomány és felelősség

Vitányi Iván:
Az amatőr művészeti mozgalom

Lázár Ernő:
Az ázsiai »földforma«
és az ázsiai termelési mód

Szakály Ferenc:
Parasztság és honvédelem

Köpeczi Béla:
A Thököly-felkelés
külpolitikája

Beszélgetés
Duczynska Ilonával

Móser Zoltán:
Félárnyékban

Kádár Béla:
A latin-amerikai gazdaságról

Kollár Zoltán:
Gondok és kibontakozás
a kubai gazdaságban

Könyvekről

Külföldi folyóiratokból

74

7

Beszélgetés Duczynska Ilonával B. RÉVÉSZ LASZLÓ TV INTERJÚJA

Mielőtt az életéről beszélgetnénk, megkérem Duczynska Ilonát, mutassa be beszélgetésünk helyszínét.

Hát... az ott a Macskadomb, és amint látják, a ház a falu végén van, itt majdnem minden ház a falu végén van. Monoszló nagyon régi település, már a XIII. században megvolt; most virágzó hegyközség. Kitűnő tsz-e van, szép háztájik vannak, az emberek nagyon komolyan és nagyon sokat dolgoznak, és jól is élnek...

Ön milyen minőségben tartózkodik itt Monoszlón?

Én... mint hazajáró lélek.

Honnan jár haza?

Kanadából; ott van a családom, ott dolgozott és ott halt meg férjem, Polányi Károly, ott tanít a lányom a montreali két egyetemen, és főleg ott vannak a felnőtt unokáim, akik segítenek nekem az ifjúsággal kapcsolatot tartani.

Erről talán visszatérhetnénk az ön ifjúkorára. Milyen állomásai vannak az útnak, amíg a dzsentri származású diáklány megtett a forradalmi munkásmozgalomig?

Hiszen akkor vissza kell menni a kora gyerekkorra, arra, hogy mi történik egy gyermekkel, ha két világ között nő föl, sőt két osztály között. Ez az én sorsomban így volt. Alapjában édesanyám tette meg a „nagy ugrást”; magyarországi dzsentri család sarja volt, és egy nincstelen, ausztriai emberhez ment feleségül, aki föltaláló volt és magántudós és — szóval ahogy a család akkor mondta — egy futóbolond. Ami még mind nem lett volna olyan szörnyűséges a dzsentri család szemében, de történetesen vasúti kishivatalnok volt. Nagyon szegény körülmények között éltek a szüleim. Anyám ezt az ugrást... hogy mondjam... csak fél lábbal tette meg, mert azért ő mindig a két életforma között mozgott. Engem mint kisgyereket gyakran áthozott Magyarországra a különböző kastélyokba. Édesapámat, az ő emlékét mindenekfelett tiszteltem. Nagyon korán vesztettem el. Szabadgondolkodó volt, ateista, talán ideál-anarchista; ráni maradt az emléke és a könyvtára. Ebből táplálkoztam, és nagyon korán kezdtem lázongani; az iskolában, a hittanórákon. Ez volt az első kiállítás. Akkor talán 12–13 éves lehettem...

Mi volt ez a lázongás?

Ó... az iskolába persze először beilleszkedtem, és pontosan azt tettem, amit a többi kislány (leányliceum volt Baden bei Wienben). Édesapám akkor már rég nem élt. Akkoriban elég sötét idők jártak Ausztriában, gróf Stürgkh volt a kultuszminister, és nagyon erős egyházi uralom, egyházi reakció volt. A kislányokat minden hétfőn megkérdezték: voltál-e templomban? Voltál-e szentmisén vasárnap? És a kislányok mind fölálltak, és azt mondták: igen, kérem. Én is ezt mondtam, mert mindenki ezt mondta. Hát persze erről szó sem volt. Aztán egy szép napon... harmadikban, 13 éves voltam már akkor, fölálltam, és azt mondtam, hogy nem, és előbb sem voltam, és utóbb se megyek, mert ateista vagyok. Ezzel kezdődött el egy nagy „hitvita”, ami körülbelül egy éven át folyt. Az osztálynak először nagyon tetszett, mert hát nagy buli volt... Elment vele az óra. Óriási volt. Aztán később már kevésbé tetszett. A szüleik figyelmeztették őket: inkább ne érintkezzenek velem. De ez csak egy stáció volt... Azt hiszem, a folytatás főleg abból a könyvszekrényből jött, amelyet édesapámtól örököltem. Bár ő nem volt marxista, de sok könyv akadt ott, ami formáló volt. Bebel *Die Frau und der Sozialismus* és nagyon sok természettudományi könyv. Én mindenképpen a természettudományokban hittem; arra adtam fejemet. De apám könyvtárában nemcsak a természettudományi könyvek vonzottak. Találtam ott szépirodalmat is, megtaláltam a nagy orosz írókat. Azok voltak ifjúságom legbensőségesebb és legszeretettebb könyvei. Persze akkor már szorgalmasan olvastam a szocialista sajtót, és egészében szocialistának vallottam magamat. Hittem a

világot megváltó forradalmi szociáldemokráciában. Mikor kitört a világháború, és a nemzetközi proletariátus szolidaritása úgy dőlt össze, mint egy kártyavár, úgy éreztem, vége a világnak. Nem hiszem, hogy a későbbi generációk igazán meg tudják érteni: ez tényleg olyan volt, mint a világ vége. Egy... egy óriási hit megrendülése — az a tudat, hogy minden papiros volt, összedőlt. Az a gondolat, hogy a munkásságot nem lehet egymás ellen uszítani egy imperialista háborúban, egyszerűen nem volt igaz. Ezzel a keserűséggel éltem át a háború első évét. 17 éves voltam. Ekkortájt találkoztam az első emberrel, aki úgy gondolkodott, ahogyan én képzeltem, hogy gondolkodom: Szabó Ervinnel. A hatás óriási volt, végre meggyőződtem róla, hogy nem vagyok bolond, és hogy mások, nagyon komoly szocialisták vannak, akik látják a munkásságnak ezt a meghasonlását... akik szenvednek ezért, és akik hisznek abban, hogy ez még másképp is lehet. Ez 1915-ben volt, amikor érettségi után készültem az egyetemre, Zürichbe — mert a műegyetemetek még nem nyitották meg nők számára se Bécsben, se Budapesten, és én műegyetemre készültem.

Azzal a tudattal érkeztem meg Zürichbe, hogy vannak még szocialisták a világon. Az első vasárnap elmentem megnézni a várost, és láttam egy kis tüntetést. Mentek a munkások négyes sorokban, lehettek talán háromszáz. Elöl egy kicsi kis fatáblát vittek, arra fekete krétával rá volt írva: „Az Internacionálé meghalt, éljen az Internacionálé!” Óriási érdeklődéssel néztem, de csak sokkal később, csak két évvel később jutottam igazán kapcsolatba azokkal, akik ezt vezették, szervezték. Ez volt az első zimmerwaldi tüntetés, amit akkor rendeztek a munkások Zürichben, amikor tizenöt szeptemberében összeült az első zimmerwaldi konferencia.

Egy kukkot sem értettem abból, amit láttam. Hiába képzeltem magamat igazi, képzett szocialistának — mikor ott volt az orrom előtt a kezdet kezdete, nagyon keveset vagy semmit se értettem belőle. Persze, tizenhét éves voltam és diák, egy ideig teljesen a tanuláshoz éltem, nemigen törődtem a világ dolgaival. Amikor 1917 márciusában kitört Oroszországban a forradalom, akkor kezdtem gondolni arra, hogy kikkel is kellene most beszélni, hogy egy kicsit többet megértsék abból, ami igazán történik. Emlékeztem egy tanársegédre a műegyetemen, akivel jó barátságban voltam, egy lengyelre, akiről tudtam, hogy szocialista, és hogy orosz és lengyel forradalmárokkal érintkezik. Henrik Lauernek hívták. Megkértem, hogy feleségével együtt jöjjön el — akkor éppen húsvéti szünidő volt —, és beszéljünk a dolgokról. Lauer összehozott a zimmerwaldi szocialista bizottsággal. Azt hiszem, egy kicsit húzódozott ettől, mert hát egy ilyen zöldfülűt mégis nehéz ajánlani. De ők, azt hiszem, úgy gondolták, ha ló nincs, számár is jó. Akármilyen sületlen kisdíák; menjen el Bécsbe, menjen el Pestre, és vigye magával el azt a kiáltványt, amelyben a zimmerwaldi mozgalom megírta: most az a legfontosabb, hogy a központi hatalmakban is történjék valami a háború ellen, mert vagy a forradalom fogja elpusztítani a háborút, vagy a háború fogja elpusztítani a forradalmat. Ezzel a kiáltvánnyal felszerelve indultam útnak. Először megálltam Bécsben, ahová irányítottak, de ott olyan kevés szerencsém volt, hogy minél előbb továbbmentem Budapestre. Életem legnagyobb hibáját követtem el.

Miért?

A bécsi baloldallal, a szocialista baloldallal kellett találkoznom. Ez a baloldal neves bécsi szociáldemokratákból állt, akik főleg Fritz Adler körül csoportosultak. Adlernek óriási népszerűsége volt — tudvalevőleg lelőtte Stürgkh miniszterelnököt. De semmire sem voltak hajlandók, amit nem lehet törvényesen megcsinálni. Nem lehet nyomdát fölláttatni, nem lehet röpiratokat nyomtatni... Nagyon el voltam keseredve. Akkor valaki azt mondta: ezt a fiatal elvtársnőt össze kellene még valakivel hozni: a X. kerületben van egy bizonyos Koritschner. Elkeseredésemben azt mondtam: nem, én most megyek Pestre. Pedig Koritschner vezetésével működött egy csoport, amely a mi testvéresoportunk volt, csak hogy sokkal előrehaladottabb. Ha akkor felveszem a kapcsolatot velük, nagyobb erővel tudunk volna nekiindulni a forradalmi munkának. Hát... ilyen balgaságok. Így szalasztottam el ezt a szinte legfontosabb kapcsolatot, amit azután sokkal később természetesen felvettünk, de mégis más lett volna, ha együtt indul ez a két csoport.

Megjöttem Budapestre egy kis kézikofferrel a kezemben, és egyenesen a Ménesi útra, Madzsarék házába tartottam. Ők nem is csodálkoztak nagyon; szeretettel befogadtak.

Ugyanezen a Ménesi úton lakott Szabó Ervin is.

Igen. Naponta följárt Madzsarékhoz, sokat beszélgettünk. Szabó Ervin a szociáldemokrata párttal kapcsolatos keserű élményeiről mesélt, és megmagyarázta, hogy nagyon nehéz bekapcsolódni a munkásmozgalomba. Szabó Ervin rendkívül szkeptikus volt, ami a tisztán politikai mozzanatok, demonstrációkat és ilyesmit illeti. Olyan mértékben volt antiparlamentarista és alapjában szindikalista elképzelésű ember, hogy a gondolat: kihozni a munkásságot az utcára, nem lelkesítette úgy, ahogy a zimmerwaldi elvtársakat. (Hogy egyáltalán meg lehet-e csinálni ilyesmit vagy nem, az más kérdés volt.) Egyelőre azt tanácsolta, hogy menjek el a Galilei Körbe, mert valahová kell tartozni.

A Galilei Körben szemináriumok folytak: az egyik szobában szociológiai, a másik szobában filozófiai, világnézeti szemináriumok. Nagyon elveszve járkáltam ott közöttük, még végre találkoztam egy lánnyal, aki fölött egy kérdést, ami, azt hiszem, a következő fél századra is szólt. Egyszerűen azt kérdezte: hát milyenek az oroszok? Stern Jolánnak hívták. Igyekeztem egy kicsit mesélni arról, hogy Zürichben milyenek voltak az oroszok, mert ott voltam, amikor elbűcsűzött Lenin a zürichi munkásoktól. De a Körnek mint tömegszervezetnek, nagyon erős tradíciói voltak, és ezeket a tradíciókat egyelőre nem zavarta meg a világtörténelem.

Mik voltak ezek a tradíciók?

Ezek a tradíciók a Kör alapításával függtek össze. A Galilei Kört 1908-ban alapították, és az volt a különlegessége, hogy egy nagyjából proletár, de mindenképpen szegény sorsú diákságot fogott össze a progresszió nevében, a tanulás nevében; azért, hogy az új tudományokkal, amelyek a század elején születtek, megismerkedhessenek; erre nemigen volt mód a maradi egyetemeken.

Tehát a Galilei Körnek tudományos továbbképző és tanító programja volt elsősorban. Mennyiben viltozott ez a világhíború alatt?

Hát egyelőre, 17-ig nem nagyon változott, sőt még 18 januárjáig sem. Addig tudtam szemmel tartani, a letartóztatásunkig. A Galilei Kör tömegei alapjában ugyanazon a vonalon dolgoztak tovább. Az volt a különbség, hogy nagyon sok fiú bevonult. A lányok tovább dolgoztak. Nem lehet azt mondani azonban, hogy nem voltak politikai akcióik. Ezek legális akciók voltak: például levelezőlapokat küldeni szét, amelyen az állt, hogy állandó békét akarunk. Engem a kétségbeesésbe vitt ez a formula, mert határtalanul messze állt a valóságtól. Nem arról volt szó, hogy állandó béke kell, hanem hogy béke kell, azonnal, hogy cselekedet kell! 1917 szeptemberében, amikor beiratkoztam a budapesti egyetemre és újra fölmentem a Galilei Körbe, azt láttam, hogy a vezetők között lassan kialakul egy olyan gondolkodás, ami nagyon hasonló volt már ahhoz, hogy valamit tenni kell. Összeállt egy kis csoport, eleinte hárman, négyen voltunk, a többiek vezetőségi tagok, csak én voltam vezetőségen kívül; a csoport létszáma egy tucatnál sohasem volt nagyobb. A legelső közlést tartozott Haas Árpád, Sisa Miklós és Sugár Tivadar — neki hallottuk korábban egy előadását a cipőfelsőrész-készítők szakszervezetében, az antimilitarizmusról. Azt hiszem, erről az előadásról ragadt ránk az antimilitarista elnevezés. Sugárnak igen komoly és igen nagy szerepe volt ebben a kis csoportban. Ő volt közöttünk az egyetlen szónok, ő volt az egyetlen, aki a munkások nyelvén tudott beszélni; lánglelkű forradalmár volt. Miután ez a csoport megszerveződött, fölmerült a kérdés, mi a teendő? Elmentünk Szabó Ervinhez, akivel különben bizonyos ellentéteink voltak — ő olyan mértékben a szindikalista és az egyéni akciók embere volt, hogy kevéssé volt hajlandó az utcai tüntetések vonalára menni. Megkértük — ez az ő lakásán történt, egész kis körben — segítsen nekünk, mert úgy látjuk, föltétlenül szükséges, hogy gyári bizalmiakkal összeköttetésbe jussunk. Az érdekes ebben az, hogy a galileisták, ha az ember végiggondolja ezeket az éveket, ezrével tartottak munkásképző és munkásokat tanító kurzusokat, de nem volt kapcsolatuk egyetlen valódi bizalmi férfival sem. Szabó Ervin két nagyon lényeges dologban segített nekünk. Az egyik egy szerve-

is

Haas

zeti elv volt: kerüljétek minden olyan kapcsolatot, ami a hivatalos szociáldemokrata párt vagy a hivatalos szakszervezetek felé vinne benneteket. Akkor a mozgalomnak vége. Építsetek ki olyan bizalmiakkal összeköttetést, akik tradicionálisan a munkások ügyét-baját intézik az egyes műhelyekben, de nem hivatalnokai a szakszervezetnek. Ez volt az elv, és tényleg ez volt a mozgalom emeltyűje. A másik igen komoly segítség az volt, hogy ezeknek a kapcsolatoknak a megvalósításában segített is.

Szabó Ervin alapján a konspiráció nagy mestere volt. Külsőleg a tökéletes kispolgár életét élte, rendkívül fegyelmezetten dolgozott, reggel 6–8-ig írta az 1848–49-es pártharcok és osztályharcok történetét, utána elment a könyvtárba, azt igazgatta. De ő volt Magyarországon minden forradalmi anarchoszindikalista, szindikalista megmozdulás és ember összekötő kapcsa. Így volt régi barátja Bellér Ignác is — vele hozott össze minket. Egy kicsit lemosolyogtak bennünket az öregek. Öregek... ő 39 éves volt akkor, mi mind 20–21. Azt mondták: meg akarják mutatni a fiatalok, hogy mit tudnak. Bellér azt mondta, szívesen összehoz majd minket üzemi bizalmiakkal. Ez meg is történt, egy városligeti kocsmában; körülbelül egy tucatnyian voltunk. Itt én felolvastam azt a most már nem is nagyon új keletű zimmerwaldi fölhívást, amivel lelkesen egyetértettek. Azután Sugár beszélt, ahogyan csak ő tudott. Ott helyben elhatároztuk, hogy összehívunk egy sokkal nagyobb bizalmi férfi értekezletet, és az meg fogja szervezni az első háborúellenes tüntetést. Nem tudok egész pontos dátumot mondani, de úgy emlékszem, a tüntetés maga 10 nappal a bolsevik forradalom után zajlott le.

A nagy tüntetés, amit készítettünk, úgyszólván a rendőrség orra előtt készült — s ez óriás módon növelte a lelkesedésünket. Azt hiszem, este 8-ra volt kitűzve a tüntetés. Reggel, mikor fölébredtünk, az összes budapesti villamosokon elől és hátul csendőr állt. Vonultak katonaosztagok, mégpedig a bosnyákok mindenfelé a pesti utcákon — szóval látnivaló volt: valami készül. Úgy éreztük, hogy most... most kezdődik az élet. Estefelé, mikor elütötte a nyolcat, kezdtek beszállingózni a csepeliek ünneplő ruhában, a lányok fejkendővel, sokan párosával jöttek, fiúk és lányok, és ahogy meg volt beszélve, mellékutcákon a Körönd felé tartottak. Az egész olyan volt, mint egy színházi jelenet, ahol megjelenik a nép, hogy azután eltűnjék, majd a kulisszák mögül újra előjön. Az egész, azt hiszem, több, mint egy óráig tartott. Emlékszem, egy rendőr odajött hozzám, és azt mondta, ne tessék kérem, a csőcselék közé keveredni.

Milyen jelszavai voltak a tüntetésnek?

Éljen a béke! Beszéljünk mi is oroszul, cselekedjünk mi is oroszul! Ez volt a fő jelszó.

A tüntetés lezajlott, de aztán hólabdaszerűen jöttek utána új tüntetések, amelyeket már egyáltalában nem is mi szerveztünk. A mai napig sem tudom, hogy szerveződtek. Egy nagy tüntetés volt a német követség előtt, mert akkor folytak a bresztlitovszki béketárgyalások. Csináltunk egy plakátot is. „Egy embert, egy fillért se a hadseregnek!” Amikor ezek a tüntetések valóban kezdtek hólabdaszerűen kifejlődni, akkor merült fel legelőször a gondolat, hogy a katonákhoz kell röpiratot intézni: ne lőjenek tüntető testvéreikre. Ez volt a mozgalom „második fázisa”, amiben mi a döntő és legnagyobb segítséget egy egészen különös oldalról kaptuk. A Budapesten élő, részben bújókáló oroszoktól...

A szakszervezeti bizalmiakon kívül kikkel sikerült még kapcsolatot teremtenie az antimilitarista körnek?

Az antimilitarista szerencsétlen elnevezés; valahogyan ránk ragadt. Mi csak egyszerűen a háború ellen voltunk.

Nem mi teremtettük a következő, igen fontos kapcsolatot, hanem velünk teremtette meg ezt a kapcsolatot egy kiváló orosz munkás, Vlagyimir Jusztusz, aki mint 1905-ös emigráns élt Budapesten, rendőri felügyelet alatt, de mint szabad ember. Ő is, a felesége is Szibériából szöktek meg, így kerültek Európába. Jusztusz bizalmi embere volt a bolsevik pártnak. Ezt nem kötötte az orrunkra, a történészekről tudom. Mint nagyon komoly és képzett munkásmozgalmi ember, úgyszólván kiszámította: lehetetlen, hogy ne legyenek itt Budapesten háborúellenes csoportok és irányok.

Összekerült Csillag Laciival, aki azt mondta, hogy igen, ő tud a Galilei Körben egy ilyen csoportról; Csillag Laci révén történt meg aztán ez az ismerkedés. Sugár és én elmentünk a Gizella út 19. alatti munkáslakásba, ahol Jusztusék laktak; Jusztusz, a felesége, két kislány, és egy harmadik gyerek volt útban. Jusztusz, mint mondtam, bolsevik volt, a felesége baloldali szociálforradalmár, tanítónő. Egyetlen szobájukat kettéválasztották: a szoba egyik fala mellett szalmazsákok voltak, öt vagy hat, itt laktak elvtársak, akik részben legálisan voltak Budapesten, mert oda irányították őket, a nyomdába, részben lógósok voltak. A két legaktívabbra emlékszem. Az egyik, akit Sólyomnak neveztek el a magyar munkások, kijevi ipari munkás volt, baloldali szociálforradalmár. A másik egy magas, szőke, nagy Jorosz fiú, nagyon halk szavú. Alig szólt egy szót — a nevét nem tudtuk. 40 évvel később tudtam meg, hogy Vlagyimir Uraszovnak hívták. Bolsevik volt, és ő volt a legnagyobb szakértője a repülőnyomdák felállításának Oroszországban. Ezt a szakértelmet adta át nekünk, jobban mondva 2 hét alatt megszervezte a repülőnyomdát. A Globus Nyomdából az ott dolgozó elvtársak kihozták az ólombetűket, ő megtanított minket, hogyan kell nyomtatni, hogyan kell csiszolt üveglapra fölállítani az ólombetűket; ez éppen olyan jó, mintha csiszolt acéllapon állnának. Jusztuszné pedig szerkesztett egy lehúzógépet, amihez Jusztusz csinálta a hengereket. Így készült el a katonatestvéreinkhez szóló röpirat a „nyomdánkban”, ami először Sallai lakásán volt, azután átvittük a Filler utcai kis szobába, ahol én laktam.

Hogyan juttatták be a kaszárnyákba a röpiratokat?

Két olyan kaszárnya volt, ami fallal volt körülvéve, a többiek városi tömbökben álltak, oda csak bemenni lehetett és újra kijönni. A fiúk olyan kaszárnyákat vállaltak, ahova be kell menni, valahol letenni a röpiratokat és gyorsan távozni. Én kaptam a kettőt, ami fallal volt körülvéve, az Üllői úton. Kis csomagokat csináltunk a röpiratokból, és este azokat átdobtam a falon. Koppantak, nagyon hideg volt, a föld meg volt fagyva. A négy sarkon őrk álltak, akik mindig jöttek-mentek. Azoktól kérdeztem meg, hogy merre van az Üllői út? Eltértem egy kicsit...

Vártuk, mi következik. A rendőrség persze komolyan vette a dolgot. Elmentek a szociáldemokrata pártba. Ott azt mondta nekik Weltner Jakab, hogy nem ~~mi~~ ~~ragyunk~~ a hazaárulók, azokat máshol kell keresni, keressék a Galilei Körben. Letartóztatták a Galilei Kör egész vezetőségét. A galileista vezetőségnek nagyjából fogalma sem volt, miről van szó. Teljesen ártatlanok voltak, de köztük volt Sisa, Sugár, Haas Árpád. Mikor kiengedték őket — azt hiszem két nap múlva —, Sugár azonnal Csepelre ment, és az ottani barátainkkal értekezett. Meg kell még mondanom, hogy az utolsó időkben nap mint nap Csepelen jártunk. Úgy tudunk bemenni, hogy az elvtársak odaadták az igazolványukat, s nekünk aztán nyolc órán keresztül a gyárban kellett maradnunk, amíg vége volt a műszaknak, és az igazolvánnyal újra ki lehetett jönni. Megjártuk az összes műhelyeket, megismerkedtünk a műhelybizalmiakkal, és azok megmutatták, milyen előkészületek vannak sztrájk esetére, hogyan fognak egy kicsi darab vörös posztót föl húzni a transzmisszió, az a jel. Szabadon jártunk ott, Österreicher vezetett bennünket egyik műhelyből a másikba. Ott álltak sorban a csendőrök... úgyszólván minden gép mellett egy csendőr. Hogy ezek a fiatalok mit csinálnak itt, azzal nem törődtek. Mikor letartóztatták nemcsak a Galilei Kör vezetőségét, hanem olyan régi forradalmárokat is, akikről tudomása volt a rendőrségnek, akiket évek óta ismertek és figyeltek, mint Bellér Ignácot, akkor történt az a tragikus dolog, hogy Bellér bemondta az egész ifjúsági csoportot. Meggyőződésem szerint Bellér nem volt eleve áruló, beteg ember volt, de tény, hogy a csoport elfogatására így került sor, s az is tény, hogy olyan erős volt, és olyan megszervezett a velünk való szimpátia, hogy én például tizenkét órával a letartóztatásom előtt tudtam, mi történik majd, és így minden előkészületet meg tudtam tenni. Az előkészület abból is állt, hogy a nyomdát, ami az én lakásomon volt, Sólyommal éjjel elvittük ott a dombokon keresztül, ahol a hűvösvölgyi villamos jár. Arra nem gondoltunk, hogy olyan állomáson állunk, ahol éppen a finácok ellenőrizték, miféle élelmiszert vagy más dolgokat csempésznek be Budapestre vagy ki Budapestről. A mi bőröndjeinkre is rámutatott egy: tessék kinyitni. Nagyon szépen be volt csoma-

a szedést

Égen

ők,
asp. d. k.
wa

L. G. ö. ö. ö.

golva minden. A röpiratok egy gömbölyű csomagban voltak; a finác megkérdezte, hogy abban lekvár van-e. Mondtuk, hogy nincs. Aztán elvonult, Sólyom és én újra bepakoltuk a bőröndöket, föltettük őket a villamosra, azután bevittük a Nyugatihoz. A Nyugatinál adtak róla egy cédulát. A cédula nálam volt. Ezen az utolsó éjjelen mindenféle nyomot eltakarítottam a szobában, például a nyomdafesték-nyomokat spiritusszal. De később azért rájöttek... szóval, nem elég pontosan pucoltam. Reggel 7-kor kopogott valaki; a szoba bejárata a kertre nyílt. Korvin Ottó jött, aki addig soha nem vett részt a mozgalomban, és azt kérdezte, van-e még valami? Odaadtam neki a cédulát. Átvette — és átvette a mozgalmat is, amit nálunk sokkal hatásosabban, sokkal komolyabban vezetett aztán Sallaival együtt. Mialatt mi a Zrínyi utcában ültünk, ők már röpiratokat terjesztettek. Hát ez volt az ún. második garnitúra, ami komolyabban és hatásosabban működött, mint az első, és amit Szabó Ervin most már sokkal komolyabban vett, mint minket. Végre is az efféle első szárnynyitogatás volt csak.

Most a perről szeretnék hallani valamit, a vizsgálati fogságról, és arról, hogyan lett Ön a per fő vádlottja?

Természetesen szembesítettek Bellérel. Nagyon keserű dolog volt. Ez a régi forradalmár, akit mi Szabó Ervin barátjaként ismertünk, összenézett Hetényivel — a rendőrkapitány volt —, és azt mondta: itt van kérem ez a fiatal nő, beszél őt nyelvet, de azért ahhoz nincs elég esze, hogy egy szegény munkásembert bajba ne keverjen. Úgy éreztem, olyan vereség ez, amit alig lehet túlélni. Akkor mondtam, hogy a röpiratot én irtam; be is bizonyítottam íráspróba útján.

A Zrínyi utcában egy hétig voltunk. Halálfáradtak voltunk mind, mert az előtte való héten éjjel nyomtattunk, nappal pedig értekeztünk. Amikor nem vullattak, aludtam. Rendkívül lehangoló volt az egész környezet, a cella ablaktalan, nyüzsgött a féregtől; egy kis vaskályhával fűtöttek, de mindebből én a világon semmit se éreztem vagy észleltem, mert aludtam. A pert aztán a hadbíróshoz tették át, és valamennyiünket átvittek a Konti utcába, az első honvédkerületi fogházba. Ott teljesen rendes cellába került az ember, világosság volt, sőt éjjel is égett a villany. S egy olyan meglepetés ért bennünket, amiről álmodni se mertünk volna. Idős népfölkelők voltak az őrcök. Ezek a népfölkelők maguk között őriztek egy kulcsot. A kulcsnak az volt a különös története, hogy egyszer kiesett a törzsfoglár zsebéből; a mögötte menő őrc lehajolt, és fölvette. Ezt csak később hallottuk. Szóval ez a kulcs az őrség kezében volt, és az első éjjel kinyitották a celláinkat, hogy megbeszélhessük egymással a per menetét, és azt, hogyan fogunk vallani. Ennek köszönhattük, hogy senki mást nem tudtak elítélni, mint Sugárt és engem. Kilenc hónapig tartott a vizsgálati fogság: s ahogy teltek a hónapok, mindig többen és többen jöttek be a Konti utcai fogházba, akiket állam elleni bűntényekkel vádoltak. Például fiatal lányok Pécsről, akik szembe-köpték a tiszteket, amikor Pécssett bányászstrájk volt, és a tisztek a munkások ellen akarták vezényelni a katonaságot. Két fiatal lányra emlíkszem, svábok voltak, Hahn-nak hívták őket, egyik szebb volt, mint a másik, azt hiszem, tizenhat és tizenöt évesek voltak. Éreztük, hogyan emelkedik a forradalom, amíg ott ültünk. Persze nagyon tragikus dolgok is történtek, mert a statáriumot kihirdették, és ott, abban a fogházban tartották a lógós katonákat, akiket aztán 24 órával később agyonlőttek.

Hogy folyt le a per?

Úgy, ahogyan egy csődbe jutott államhatalom pert folytat az ellenségei ellen. Három hétig tartott, 1918 szeptemberében, amikor már világos volt, hogy a háború elveszett. 9 hónapig nyomoztak és igyekeztek ránk bizonyítani a vádat, amit nem is kellett olyan nagyon bizonyítani, mert mi büszkén vállaltuk. Amit nem vállaltunk, és amit az egész peranyagból kinn tartottunk, azok a munkásmozgalmi kapcsolatok voltak, úgyhogy a történészek hiába keresnék a peranyagban az igazságot, a legfontosabbat nem találnák meg benne. Ennek a csoportnak a csepeli, erzsébetfalvi mátyásföldi munkássággal igen szoros kapcsolatai voltak. Később azután letartóztatták a második garnitúra egy csoportját is, köztük Mosolygót, de hát ez egy külön per volt. Szabadulni mind együtt szabadultunk. Hogy én lettem a per fő vádlottja? Hát bizonyos értelemben érthető volt, mert hiszen a zimmerwaldi röpiratot én hoz-

tan és vállaltam, és a kapcsolatot én szerveztem meg. De ha elsőrendű vádlottja voltam is a pernek, a mozgalom elsőrendű embere Sugár volt.

Őn volt a fővádlott, Sugár Tivadár a másodrendű vádlott, mégis ő kapta a több büntetést. Hogy lehet ez?

Én ezt az osztálytársadalomnak tudom be. Szívesebben ítélték el a Bajza utcai zsidó kis krejzleros fiát, mint a Vas megyei főispán unokahúgát.

Amikor elítélték Önöket, tudták-e, hogy hamarosan szabadulni fognak?

Egész biztosan tudtuk... és nagyon szentelenek is voltunk, amennyire persze egyáltalán lehetett. Később tudtuk meg, hogy az egyik hadbíró legalább meggyőztük; százados volt, s a századával együtt elsőnek jelentkezett, mint a Károlyi-kormány „karhatalma”.

Hányadikán szabadultak októberben?

31-én.

Október 31-én, tehát ahogy az őszirózsás forradalom győzött.

Nagyon sok csepeli munkás jött kinyitni az ajtókat...

Őn mit csinált, mikor kiszabadult a börtönből? Milyen szerepet vállalt a Károlyi-kormány és a Tanácsköztársaság alatt?

Én nagyon legyengültem jutottam ki, nem voltam akcióképes. A tébécém csínyán kiújult. Mindenekelőtt szabad házasságunkat legalizáltuk Sugár Tivadarral a polgári anyakönyvvezető előtt. Ő a Katonatanácsban működött, mind a ketten részt vettünk azon az ülésen, amely Korvin Ottó lakásán, Veronika utca 4. alatt volt, s amelyen a kommunista párt megalakítását készítettük elő. Az volt az első ülés, ahol forradalmi szocialisták; a „heimkehrerek” (hazatérők), ahogy akkor nevezték Kunékat, és baloldali szociáldemokraták összejöttek, megbeszélni a továbbiakat.

A Tanácsköztársaság alatt a külügyi népbiztosságon dolgoztam. A külföldi kapcsolatokat igyekeztem fönntartani, főleg Svájjal. Az ottani szociáldemokratákat jól ismertem, és különben is nagyon sok kapcsolatom volt. Ezért küldtek el Svájcba, még a Tanácsköztársaság fennállása alatt, a sajtókapcsolatokat kiépíteni — erre igen nagy szükség volt. Ott ért az összeomlás.

De ezzel, azt hiszem, már egy olyan szakasza kezdődik életének, ami egy külön beszélgetés tárgya lehet. Köszönöm a beszélgetést.

A visszaemlékezések első részét ott hagytuk abba, hogy Duczynska Ilonát Svájcban érte a Magyar Tanácsköztársaság leverése. Ott volt hivatalos kiküldetésben, a Tanácsköztársaság küldöttként. Mi történt ezután?

Hát, ahogy addig bújkáltam Zürichben, úgy bújkáltam tovább is. Volt ellenem elfogatóparancs, de azt sohasem sikerült átadni a svájci rendőrségnek, arra vigyáztak az elvtársaim. Akkor érkezett egy szovjet vörös kereszties misszió Svájcba, akik az ottani régi forradalmárokat repatriálták. És ezek közé beiktattak mint egy család süketnéma unokahúgát. Mert persze egy kukkot nem tudtam oroszul. Így indultam 1920 áprilisában velük együtt Moszkvába. 20 napig utaztunk; elmondani túl hosszú volna... Úgy utaztunk az erdőkön át, hogy a vonat megállt, fatuskókat rakott a mozdonyra, azzal fűtötték a mozdonyt, amíg új fatuskótelephez nem értünk.

Húsz nap múlva megérkeztünk Moszkvába. 1920. május 9-e volt. A hőskor teljes ragyogásában ismertem meg Moszkvát. A lengyel háború folyt, nem is nagyon jól mentek a dolgok.

A Kominternben dolgoztam, Radek mellett, aki akkor a Komintern titkára volt, és a II. világkongresszust készítette elő. Az volt a dolgom, hogy a mindenholnan beérkező delegátusokkal legyek együtt, kalauzoljam őket egy kicsit. Érdekes volt, hogy a külföldről érkező kommunisták milyen illúziókkal jöttek. Mi, akik ott éltünk, tudtuk, hogy minden nagyon bizonytalan. Emlékszem, amikor a kongresszus folyt, egy reggelen — mégpedig az első reggelen — Moszkva tejfehér gőzben, hőség-gőzben úszott — az ellenforradalmárok körülbelül 30 helyen fölgyújtották a város körüli erdőket. Az idegenek ezt nem értették. Nem értették, hogy naponta dől el: itt leszünk-e még holnap?

sa kényes

leplező

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

Y
S
I
k
z
v
4
I
h
A
fr
h
n
t
L
t
é
sz
b
eg
v
ra
is
d
az
eg
v
96
ho
—
ell
há
me
vo
a
ba
föll
aki
for
ért
ala
am
rek
se
rik
má

Aztán megérkeztek a magyar elvtársak, Kun Béla, Rákosi és még többen. Mikor vége volt a kongresszusnak, kértem, hogy küldjenek vissza Bécsbe. Nagyon nehezen bírtam, mondjuk úgy, az irodai munkát. Más lehetőség nem volt. Oroszul még úgyszólván nem tudtam. És így küldtek azután szeptember végén Bécsbe. Bécsben a magyar emigráns pártnak voltam tagja, és eljártam a pártiskolába.

Az emigráns párt mindig hajlamos arra, hogy mindenféle politikai betegséget kifejlesszen magában, mert nincs meg a kölcsönhatás a párt és tömegmozgalom között, ami egészségessé teszi a pártot és életet ad neki. Különben azokban az időkben, amikor úgy vártuk a világforradalmat, s szentül meg voltunk győződve, hogy úgyis vége van a kapitalizmusnak, hogy jön a forradalom, ~~érthető, hogy határtalan fegyvelten~~ fejlődött ki a pártban a parancs és az engedelmesség légköre. Így lett a magyar párt egy centralizált párt, katonai fegyvellemmel. Ez a szervezeti forma azután magával hozta a ferduléseket: fölülemelkedést az egyik oldalon, és lakászerű megadást fölfelé. A párt két frakcióra bomlása ebben a légkörben történt. Később a Lukács–Landler-frakció igyekezett demokratikusabb pártéletet megvalósítani, ami nagyon nehéznek bizonyult; az emberek már nemigen voltak képesek a párton belül a demokratikus módszereket valóban keresztülvinni és alkalmazni. Én ezt a szervezeti formát bírálтам egy cikkben, ami a kizárásomhoz vezetett. A bírálatomat luxemburgista elhajlásnak nevezték — ezt máig szívesen vállalom és vallom. De a párttól való elszakadás természetesen nagy fájdalmat is jelentett az életemben.

Milyen kapcsolatban volt az osztrák szociáldemokrata párttal?

Bécsben egy proletárnegyedben éltünk, ott nőtt föl a gyermekeink. Polányi és én 1923-ban házasodtunk össze. A kislányunk végigélte és végigjárta mindazokat a szervezeteket, amelyek akkor a gyermekek életét Bécsben megszépítették: a gyermekbarátok, a természetbarátok egyletét, a különböző sportegyleteket, a munkás tornaegyletet stb. Ezek mind a szociáldemokrata párt szervezetei voltak, és alapjában véve erősebben kötötték az embereket a mozgalomhoz, mint maga a szociáldemokrata politikai szekció. 1927. július 15-e fölborította az élet nyugodt medrét, hiszen ismeretes, hogy mi történt. A fasizmus már útban volt; egy kis faluban, Schattendorfban a fasiszták lelőttek egy munkanélkülit és egy gyermeket, az osztrák bíróság azonban fölmentette ezeket a gyilkosokat. A bécsi munkásság 1927. július 15-én egy emberként tette le a munkát; kivonult a parlament elé. A megmozdulás spontán volt, erre a szociáldemokrata vezetőség nem volt elkészülve. Az eredmény szörnyű: 90 halott maradt Bécs utcáin, amikor a reakció, hogy úgy mondjam, megszagolta, hogy a szociáldemokrata párt fejetlen, és nem hajlandó ennek a nagy fölkelésnek — mert az igazán fölkelés volt — az élére állni. Ezzel kezdődött Ausztriában az ellenforradalom konszolidálódása, és ettől a naptól fogva alapjában a latens polgárháborúban élt Ausztria. Akkor úgy éreztem, hogy a régi kötelesség újra szólít, és megindítottam egy ellenzéki mozgalmat a szociáldemokrata párton belül, ami kicsi volt, de életerős. 2 évig tartotta magát. Volt egy lapunk is a *Der Linke Sozialdemokrat*, a *Baloldali Szociáldemokrata*. Azt hiszem, ez volt az első ellenzéki mozgalom a pártban, amit aztán sokkal komolyabb és erősebb ellenzéki mozgalmak követtek.

Milyen szerepet vállalt Ön az 1934 februári felkelésben?

Hát természetesen semmilyen szerepet, mert először ez nem volt a munkásság fölkelése, másodsor nem volt fölkelés, hanem a katonailag szervezett Schutzbund akciója volt, amiben senki sem vehetett részt, aki ennek a katonailag szervezett formációnak nem volt tagja.

Mi volt a felkelés bukásának utóhatása a munkásmozgalomra?

Azt hiszem, maguknak a harcoknak volt óriási utóhatása, és az teljesen egyértelmű volt: óriási radikalizálódás, a harcoló schutzbunderek úgyszólván napok alatt váltak a proletárdiktatúra híveivé, és vetették el mindazokat az illúziókat, amelyekben az ausztrómarxizmus idején éltek. A harcok után csodálatosan gyorsan rekonstruálódott a Schutzbund megmaradott része, szóval azok, akik se el nem estek, se fogságba nem estek, se pedig át nem mentek a határokon. Nagyon sokan fegyverükkel együtt mentek át a cseh határon, de a megmaradottak összeálltak a régi formációkban, úgyhogy egy ilyen győzelmes félfasiszta politikai terepen ez az organi-

záció — amely valóban nagy volt és színproletár lett az illegális munkásmozgalom igazi gerince; ők voltak az aktivisták.

Őn milyen feladatot vállalt az illegális Schutzbund munkájában?

Szakmámra nézve fizikus voltam; összeszedtem egy kollégákból álló csoportot. Magyarok is voltak köztük — ma már mind professzor. Megszerveztünk egy rádió-csoportot, adásokat adtunk le, olyan módon, hogy körülbelül ezer méternyire lehetett hallani, és mindig a bécsi rádió pausáiban — amikor ott egy metronóm játszott körülbelül 2–3 percig — időzítettük adásainkat. Ezt a Schutzbund nevében csináltuk, és munkásnegyedekbe mentünk, az egyik helyről a másikra, ezeket az adásokat megcsinálni. A rendőrségnek sohasem sikerült nyomunkba jutni. A csoport ezt még soká csinálta; sőt kiépítettek egy rövidhullám-csoportot is, hogy az egyes Schutzbund-kerületek és csoportok tudjanak egymással érintkezni. Engem azonban nagyon hamar megkérdeztek, nem dolgoznék-e szívesen politikailag a Schutzbund keretében. Persze, boldogan vállaltam, és átvettem a Schutzbund funkcionáriusainak szóló, 2 hetenként megjelenő levont lap szerkesztését, amit körülbelül másfél évig sikerült megtartanom. Ezalatt az idő alatt persze mind közelebbi és intenzívebb kapcsolatba kerültem a Schutzbund vezető embereivel; tagja lettem a bécsi vezetőségnek, később a négy emberből álló egzekutívának. Eljött azonban az idő, amikor már túlságosan ismertté váltam. A kommunista párt, amelynek tagja voltam, mint sok más Schutzbund elvtársam, úgy látta, itt az ideje, hogy elhagyjam az országot. Akkor mentem ki Angliába, ahol a családom már majdnem 2 éve élt.

Bécs után milyen új tapasztalatokat jelentett Önnek és férjének Anglia?

Nehéz leírni, amit az első találkozás Angliával jelentett. A férjem is, én is, először életünkben értettük meg a kapitalizmust úgy, amilyen az őshazájában volt. A londoni táj szörnyűségének emléke, ahol a vonat Londonba menet keresztülhalad, soha el nem múlt; ahogy Engels *Az angol munkásosztály helyzetében* leírta az angol munkásházakat, azok még nagyjából úgy álltak ott. Akkor értettük meg, hogy ilyen fokú, ilyen tömény kapitalizmust mi még nem ismertünk. Sem a természet szörnyű pusztulását a salakhegyek alatt, sem pedig azt az osztálytagozódást, ami majdnem kaszt-szerű volt, sem azt, hogy az emberek kiejtése — bélyeg. Úgy éreztem magam, mint a hal, amit a szárazra dobnak. Polányi könnyebb helyzetben volt; munkásokat tanított, s a Munkásművelődési Egyesület révén valóban nagyon meleg és komoly kapcsolatba került a munkásosztállyal. Csak később, mikor a háborúra került a sor, változott meg bennem ez a nagyon negatív kép. Akkor az ember mégis odatartozott, velük együtt volt. De óriási változás történt az angol társadalomban is. Addig csak a szabadságot ismerték; akkor föltalálták az egyenlőséget. Az egyenlőséget az ellátásban, a gyerekek megmentésében, a hadiszolgálatban. 7 millió nőt hívtak be hadiszolgálatra, s az a mód, ahogyan az ország ellenállt a bombázásnak, az olyan kiváló volt, hogy az ember akkor kezdett örülni, hogy hozzájuk tartozik. Ez volt az én angol élményem.

A háború alatt milyen szerepet vállalt Angliában?

Hát először azt, amit mindenki... légós voltam. Azután matematikai munkát végeztem, arra készültem, hogy légitechnikus leszek, ezt keresztül is vittem. Egyévi amerikai tartózkodásom alatt készültem fel az összes vizsgákra, akkor tanultam repülni. Nagyon szerettem volna további kiképzést nyerni mint pilóta, de sajnos, a szemüvegem megakadályozta. Lefokoztak a szemüveghordás miatt. Úgyhogy aztán teljesen a matematikára kellett adnom a fejemet. Angliába visszatérve, attól fogva kutatási munkával foglalkoztam, légitechnikai téren, a hangnál sebesebb repülés terén.

Kapcsolatba kerültek Angliában az ottani magyar emigrációval?

Ó, igen. Mindenekelőtt Károlyiékkel és a londoni Magyar Klubbal, ami alapjában kommunista szervezet volt. Nekik köszöntük, hogy újra kapcsolatba jutottunk Magyarországgal, és újra magyar ügyek felé fordultunk. Megismerkedtünk mindazzal, amit azok az évtizedek hoztak, irodalmi értékben, szociológiai értékben: így a falukutató mozgalommal. Attól fogva kapcsolódtunk vissza Magyarországhoz.

Milyen új reményekkel indultak 1945 után, még a hidegháború előtt?

Hát ezek a remények részben Angliához fűződtek. Reméltük, hogy a régi angol osztálytársadalom nem áll újra helyre. A munkáspárt győzelme a háború után csodálatos volt; valóban népiünnepélyhez hasonlított abban a faluban, ahol mi akkor laktunk. Ahogy mondták: még a bénák is táncoltak. Ez a remény azután lassan szétfoszlott, mert hiszen az angol demokratikus módszer, ami voltaképp csak ide-oda billenti a hatalmat, végül is nem engedte meg, hogy valódi változás történjen. A konzervatívok nagyrészt az államosítást is visszacsinálták; az osztálytársadalom helyreállt. Magyarországgal kapcsolatban a remény főleg abban állt, hogy ez a romország milyen óriási vitalitással építi föl magát, úgyszólván a pusztulásból.

Mikor jöttek vissza Magyarországra?

Én 48 tavaszán jöttem Magyarországra, már Kanadából, és körülbelül öt hónapon át voltam itt, egész határozott céllal: a földreformot tanulmányozni. Ami főleg a NÉKOSZ segítségével sikerült. Akkor ismertem meg a Dunántúlt, sokkal közelebb-ről, mint valaha, Magyarországot pedig igazán először életemben, hiszen sohasem voltam az Alföldön, sohasem láttam a Tiszántúlt. Ez a kutatás nagyon intenzíven folyt. A NÉKOSZ adott egy kísérőt, egy földimet, Csempeszkopácsról, aki fiatal diák volt akkor, és velem járta be a falvakat. Láttam az úrgazdák indulását. Igen nagy hatással volt rám, és igen gazdag kutatási eredménnyel is járt.

Amikor viszont elhangzott Rákosi kecskeméti beszéde a kollektivizációról, valóban nehéznek éreztem a helyzetemet. Lehet, hogy túlzott lojalitásból, de ezt az összeszedett anyagot sohasem publikáltam. Az volt az érzésem, ha ezt kint, külföldön nyilvánosságra hozom, elébe vágok egy olyan folyamatnak, amit nem tudok megítélni — és ezt valahogy illojálisnak éreztem volna. Lehet, hogy ezzel valóban hibát követtem el.

A koncepciós perek és a személyi kultusz — gondolom — tovább mélyítették a szakadást, ami ezzel a kis repedéssel kezdődött. Hogyan találták meg újra a kapcsolatot Magyarországgal?

A visszafordulás a XX. kongresszussal történt, ami visszaadta a régi hitet, és a Magyarországon meginduló irodalmi igazmondás, amit úgyszólván lélegzetfojtva követtünk. Ennek az eredménye volt azután később az *Eke és a toll* című antológia 1963-ban, ami a magyarországi irodalmat igyekezett továbbadni az angol világnak, mégpedig 1930 és 1956 között. Nagy örömeinkre, Magyarországon is értékelték; nem azt nézték, hogyan válogattunk — egyáltalán nem felelt meg semmilyen hivatalos vonalnak —, hanem azt, hogy ez igazi, belső meggyőződésből történt, és igazi visszafordulás volt Magyarország felé. Így írt róla elsőnek az *Élet és Irodalom* minden más kritikust megelőzve.

Hogyan értékelték az 1956-os eseményeket?

Nagyon mélyen szimpatizáltunk azokkal az eszmékkel, amelyek az írókat és a költőket mozgatták, de tragédiának tartottuk az eseményeket. A fejleményeket, amelyek utána következtek alapjában nem vártuk, de meg kell mondani, boldoggá tett, hogy ebben az országban nem újabb elnyomási hullám következett, hanem egy igen nagymértékű szellemi fölszabadulás. *következett le.*

Hogy ítéli meg a mai magyarországi helyzetet?

Nagyon... nagyon nagy szeretettel és optimizmussal... nagyon józan és jó társadalomnak látom, amióta az a jelszó, hogy aki nincs ellenünk, az velünk van.

Furcsa paradoxonja az életének, hogy végig magyarnak tartotta és tartja magát, és tulajdonképpen élete jó részét külföldön élte le. Mi a véleménye erről a két fogalomról: hazafiság és internacionalizmus?

A mi időnkben sokkal könnyebb volt internacionalistáknak lenni; a világ sokkal szimplább volt, mint ma. Ha a nemzetközi munkásmozgalommal azonosította magát az ember, akkor jó internacionalista is volt. Ma a dolog sokkal komplikáltabb. Olyan világban élünk, amelyben párhuzamban fejlődnek föl az óriás hatalmak, és a harmadik világ kibontakozása a történelem legfontosabb fejezete. Úgy érzem, csak az a jó internacionalista, aki a nemzeti fölszabadító mozgalmakkal azonosítja magát, és azonosul így két, három, sok hazával.

Ön tudatos fível élte végig ennek a szízdának a történetét. Egész élete bizonyíték arra, hogy mindig helyesen döntött, és az igaz utat választotta. Milyen tanácsot tudna adni a mai fiataloknak, akik talán éppen ezen az úton indulnak el?

Senkiről sem lehet elmondani, hogy mindig a helyes utat választotta; ez lehetetlen. Az én életemben igen sok volt a majdnem: majdnem sikerült, majdnem teljesen bent voltam... Tanácsot adni nem vagyok hivatott; csak azt kívánni nekik, azt remélni, hogy ne ez a jel, a majdnem pecsétje maradjon az életükön, hanem egy olyan jel, hogy egészen, egészében voltam bent a dolgokban.

És mit tudna üzeni azoknak, akik 56-ban születtek? A mai gimnazistáknak?

Őrájuk vár, azt hiszem, a legnagyobb föladat. Tudom, hogy igen sok kitűnő szakember fejlődik az iskoláinkban és az egyetemeken, de azt is tudom, hogy nem mindig a simán beilleszkedők azok, akik számítanak, hanem a bátran kezdeményezők. És az az érzésem, hogy ezekben a nagyon fiatalokban több bátor kezdeményezés van. Találkoztam egy tizenhétévesével. Nem mindennapi tehetségű gyerek volt. Azt kérdeztem tőle: mi akarsz lenni? Azt mondta: ha pesszimista vagyok, csillagász, ha optimista, közgazdász. Sokan fordulnak el a társadalmi kérdésektől, és elmennek szakembernek, de néha szakbarbárnak. Azok, akik megmaradnak a társadalmi kérdések elkötelezetteinek, azokon múlik majd a szocializmus továbbfejlesztése. És akármilyen kevesen vannak, és akármilyen nehéz az útjuk, ~~én őbennük hiszek~~

~~Azt hiszem, őbennük él a szocialista haza jövője.~~

A Magyar Televízióban 1974. április 24-én és 26-án műsorra került interjú szövege. A műsorok szerkesztője Pollák Erika volt.

Kis Gusztáv rajza